

УДК 316.77:125

Цитування:

Комова М. В., Прімакова Д. І. Темпоральність термінографії з природничих наук. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 80–90.

Komova M., Primakova D. (2022). Temporality of terminography in natural sciences. *Library science. Record Studies. Informology*. 1, 80–90 [in Ukrainian].

Комова Марія Василівна,

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Національного університету «Львівська

політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-4115-3690>

maria.komova@gmail.com

Прімакова Дарія Іванівна,

студентка кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності

Національного університету «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-7649-6434>

dariia.primakova.sk.2021@lpnu.ua

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ ТЕРМІНОГРАФІЇ З ПРИРОДНИЧИХ НАУК

Метою роботи є встановлення темпоральних особливостей термінографічної діяльності у сфері української фізичної і хімічної спеціальної лексики. Для досягнення цієї мети необхідно виконати завдання: визначити показники темпоральності термінографічних праць з фізики та хімії, схарактеризувати динаміку розвитку термінографічних процесів протягом 1940–2010-х років, встановити види термінографічних праць з фізики та хімії, визначити інтенсивність їх видання за різними класифікаційними ознаками. **Методологія дослідження** полягає у використанні загальнонаукових і спеціальних методів для вивчення української термінографії з природничих наук. Застосування аналітико-синтетичного, логічного, порівняльного методів дало змогу встановити видові особливості українських термінографічних праць в темпоральному контексті. За допомогою статистичного методу обґрунтовано періодизацію розвитку сучасної природничої термінології, виявлено закономірності публікаційної активності за видами термінографічних видань. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що в статті встановлено системний характер українських термінографічних праць з фізики і хімії, створених протягом 1990-2010-х років і призначених для задоволення інформаційних потреб фахівців у сучасному поняттєво-термінологічному апараті. **Висновки.** Позитивна динаміка системи українських термінографічних праць дозволяє виконати градацію за: способом опису лексичного значення слова, широтою охоплення термінологічної лексики, структурою видань, первинністю виходу в світ. Лексикографічні праці довідково-енциклопедичного типу переважають над перекладними словниками, що сприяє уніфікації поняттєво-термінологічного апарату. Термінологічна лексика є компонентом глобального національного ідеалу, який виконує функцію генератора ідей щодо суспільного розвитку. Дослідження і перевидання термінологічних здобутків минулого засвідчує єдність аксіологічних, науково-технічних, світоглядних, політичних, духовних смислів, які перебувають між собою в нерозривному діалектичному зв'язку.

Ключові слова: термінологія, термін, словник, енциклопедія, термінографія, спеціальна лексика.

Komova Maria,
Doctor of Social Communication
Associate professor at the Department
of Social Communication and Information Science
Lviv Polytechnic National University

Primakova Dariia,
Student at the Department
of Social Communication and Information Science
Lviv Polytechnic National University

TEMPORALITY OF TERMINOGRAPHY IN NATURAL SCIENCES

The purpose of the article is to establish the temporal features of terminographic activity in the field of Ukrainian physical and chemical special vocabulary. To achieve this goal it is necessary to perform the following tasks: to determine the temporality of terminographic works in physics and chemistry, to characterize the dynamics of terminographic processes from 1940-to 2010, to establish the types of terminographic works in physics and chemistry, to determine the intensity of their publication by different classification criteria. The methodology is to use general and special methods to study Ukrainian terminology in natural sciences. The use of analytical-synthetic, logical, comparative methods made it possible to establish the specific features of Ukrainian terminological works in the temporal context. With the help of the statistical method, the periodization of the development of modern natural terminology is substantiated, and the regularities of publishing activity by types of terminographic publications are revealed. The scientific novelty of the work is that the article establishes the systemic nature of Ukrainian terminological works in physics and chemistry, created during the 1990-2010 and designed to meet the information needs of specialists in the modern conceptual and terminological apparatus. Conclusions. The positive dynamics of the system of Ukrainian terminographic works allow performing gradation according to the method of describing the lexical meaning of the word, the breadth of terminological vocabulary, the structure of publications, and the primacy of publication. Lexicographic works of reference and encyclopedic types predominate over translation dictionaries, which contributes to the unification of the conceptual and terminological apparatus. Terminological vocabulary is a component of the global national ideal, which serves as a generator of ideas for social development. The study and republishing of the terminological achievements of the past testify to the unity of axiological, scientific and technical, worldview, political, and spiritual meanings, which are inextricably linked.

Key words: terminology, term, dictionary, encyclopedia, terminography, special vocabulary.

Актуальність теми дослідження полягає у встановленні динаміки та інтенсивності термінографії у сфері природничих наук, зокрема фізики і хімії. Встановлення особливостей галузевого словникарства є віддзеркаленням загальних процесів розвитку і функціонування наукової мови в Україні. Українське термінознавство досягнуло значних успіхів у провідних напрямках теоретичної і практичної термінологічної діяльності: науково-навчальному, лексикографічному, мовно-інформаційному, комунікаційному, нормативному. Стараннями українських бібліографів актуалізовано й статистичний напрям. Достовірна і повна бібліографія термінологічних праць надає науковцям багатий матеріал для проведення аналітичних розвідок. Дослідження генетичних, лексичних, семантичних, словотвірних особливостей галузевої термінології відкриває широке поле для

обґрунтування та аргументації національної ідентичності українського народу, його самобутнього культурного та суспільного розвитку. Методологія дослідження темпоральних ознак видання українських термінографічних праць (УТП) з природничих наук опирається на наукові теорії, поняттєво-категоріальний апарат вітчизняного термінознавства. Методологічну основу досліджень становлять загальнонаукові методи і спеціальні методики для вивчення української термінографії з природничих наук: аналізу, синтезу, логічного, порівняльного і статистичного методів. Застосування аналітико-синтетичного, логічного, порівняльного методів дало змогу встановити видові особливості українських термінографічних і термінологічних праць, зокрема перекладних словників в темпоральному контексті. За допомогою статистичного методу репрезентації результатів

дослідження було обґрунтовано періодизацію розвитку сучасної природничої термінології, виявлено закономірності публікаційної активності за видами фахових термінографічних видань. Для визначення об'єкту дослідження застосовано такі критерії відбору:

за видами видань: усі види довідкових видань, в яких традиційно описано спеціальну термінологію – словники, енциклопедії, довідники;

за хронологічними межами: період формування і функціонування сучасної термінології – 1940-2010 роки;

за галузевою належністю: фізична і хімічна термінологічна лексика як сегмент термінології природничих наук, що динамічно розвивається.

Метою роботи є встановлення темпоральних особливостей термінографічної і термінологічної діяльності у сфері української фізичної і хімічної спеціальної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню розвитку термінологічних систем фізики і хімії, укладання словників спеціальної лексики присвячено численні наукові публікації. Наукові розвідки сучасних вчених-термінологів засвідчують, що чи не найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається збереження національного духу української термінології за умов широких глобалізаційних процесів в науковій комунікації. У 1980-х роках проведено перше спеціалізоване дослідження з фізичної термінології. В. Пілецький вивчає актуальний і популярний у той час ракурс термінознавчих досліджень – співвідношення національного та інтернаціонального в словотворчій структурі українських фізичних термінів [12]. В. Куйбіда висуває концепції сучасного трактування джерел, еволюції народної і наукової термінології в руслі процесів розвитку природознавства на теренах України в XVII – на початку XXI століть [8]. Із позицій дотримання національних традицій термінотворення, терміновживання, термінографії Г. Наконечна, Н. Цимбал вивчали процеси формування і розвитку української хімічної термінології [10; 21]. Це також перші спеціалізовані дослідження хімічної фахової лексики в українському термінознавстві.

Актуальні діахронні і синхронні дослідження фізичної термінології та спорідненої із нею – астрономічної. І. Процик досліджує українську фізичну термінологію другої половини XIX – першої третини XX століть [14]. Структура, функціонування та розвиток української астрономічної термінології різних періодів вивчали: О. Богуш (Андрусин) – спеціальну лексику кінця XIX – першої третини

XX століть, А. Соломахін – другої половини XX – початку XXI століть [3; 16]. На матеріалі спеціалізованих видань 1990-х років І. Волкова характеризує лексико-семантичні процеси у сучасній українській фізичній термінології [5]. Для наукового пошуку становлять інтерес не тільки глобальні, масштабні процеси, а й деталі, ґрунтовне вивчення яких дозволяє зробити цінні узагальнення. Окремі тематичні групи термінів досліджує Т. Орлова, аналізуючи семантичну структуру та лінгвостилістичні можливості назв руху, Р. Микульчик, виокремлюючи прізвищеві та відпрізвищеві терміни в українській фізичній терміносистемі [9; 11]. Публікації останніх років свідчать, що результати наукових досліджень з фізичної і хімічної термінології активно використовуються в навчальному процесі. Загальні і фахові компетентності, передбачені освітніми програмами різних спеціальностей, реалізуються шляхом вивчення дисципліни «Українська мова (за фаховим спрямуванням)». Опубліковано навчальні посібники як загального характеру – з хімічного термінознавства, так і більшою деталізацією – про сучасну термінологію і номенклатуру органічних сполук [1; 17; 18]. Про попит на навчальну літературу з термінознавства свідчить перевидання посібників [2; 19]. Поглиблено вивчаються міжмовні зв'язки термінологічної лексики фізики, зокрема прикладної механіки [4]. Українські науковці системно і послідовно працюють в аспекті скорочення дистанції між науковими дослідженнями та їх застосуванням в реальній практичній роботі: вивчення результатів наукових розвідок під час навчального процесу в університетах та інших навчальних закладах. Цікавими прикладами цього процесу є авторські комплекси дисертаційних, монографічних праць, навчальних матеріалів. І. Процик, провівши ґрунтовне наукове дослідження, публікує монографію про українську фізичну термінологію другої половини XIX – першої третини XX століть [15]. Н. Цимбал видає монографію про формування української термінології органічної хімії в 90-ті роки XX століття, а згодом – два перевидання навчального посібника про українське хімічне термінознавство, призначене майбутнім фахівцям хімічного профілю [20; 22; 23]. Цінну інформацію про стан термінологічної і термінографічної роботи надають бібліографічні покажчики. У 2020 році вийшло у світ унікальне видання – бібліографічний покажчик «Словники української мови: 1596- 2018» Д. Пилипчука. Надаючи якнайповнішу інформацію про лексикографію української мови від першого паперового словника – «Лексису» Лаврентія

Зизанія (1596) – до сьогодні, Д. Пилипчук формулює комплекс завдань, які постали сьогодні перед науковою громадськістю і мають фундаментальне державотворче, мовознавче, культурологічне значення. Аналізуючи стан лексикографічної культури, інтенсивність лексикографічного процесу, повноту реєстру існуючих сьогодні словників, автор розглядає бібліографічний показник як джерело інформації для відтворення лексичного багатства української мови, встановлення кількості слів у найповнішому словнику української мови. Автор розглядає бібліографічну інформацію про 400-літні здобутки української лексикографії як доведений, незаперечний факт глибинності коренів української мови, яка є визначальним чинником національної ідентичності українського народу [13]. Особливість актуальності бібліографічних посібників полягає у їхній здатності документально висвітлити процеси зародження, розвитку, згасання актуальних суспільних явищ та їхнє відображення в документах усіх типів та видів [6; 7]. Вони містять цінну наукову інформацію, яка володіє потужними фактичними, статистичними, аналітико-синтетичними ресурсами для проведення порівняльних і типологічних досліджень як на синхронному, так і діахронному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Темпоральність видання термінологічних і термінографічних праць вказує на співвіднесеність і зв'язок фактів публікаційної активності із певним часовим інтервалом. Кількісні та якісні показники видання словників в певних часових координатах формують такі

показники загальних термінотворчих процесів:

динамічність термінотворчих процесів, що оперує такими поняттями, як причини виникнення, становлення та розвиток термінологічних явищ, їхня залежність від технологічних, технічних, ідеологічних, історико-політичних, соціальнокомунікаційних чинників, які відбуваються в суспільстві в певний час;

інтенсивність термінотворчих процесів, що оперує статистичними показниками на рівні окремих синхронних та діахронних зрізів, а також на рівні порівняння загальної публікаційної активності протягом зіставних проміжків часу.

Темпоральність видання УТП дає змогу позиціонувати вихід в світ поодиноких словників, їх сукупності (або відсутність публікацій) як маркерів певного часового інтервалу. Оцінювання ролі певного періоду в розвитку термінотворчого процесу може набувати й суб'єктивного виміру, зважаючи на індивідуальне, інтуїтивне відчуття мовцями соціального часу – плинності соціального життя, інтенсивності соціальних змін і, зокрема, ролі появи термінологічних праць в розвитку суспільних явищ. Дослідження темпоральності видання українських термінологічних і термінографічних праць з фізики та хімії дає можливість встановити, що протягом 1940-х – 2010-их років було видано 53 словники, 4 енциклопедії, 20 довідників, 2 монографії та 8 навчальних посібників, захищено 10 дисертацій з фізичної та хімічної термінології (табл. 1).

Таблиця 1

Темпоральність видання УТП з фізики та хімії

Роки	Перекладні словники	Тлумачні словники, довідники	Енциклопедії	Монографії	Навчальні посібники	Дисертації
1940-і						
1950-і	2					
1960-і		1				
1970-і		3				
1980-і		1				1
1990-і	16	9				3
2000-і	11	15	2	2	6	2
2010-і	3	12	2		2	4
Разом	32	41	4	2	8	10

Протягом аналізованого періоду виразно окреслено два етапи розвитку фізичної і хімічної термінології.

I етап. Протягом 1940–1980-х років термінографічні проекти і термінологічні дослідження з фізики і хімії є поодинокими явищами, що було зумовлене насильним згортанням процесів національного наукового та культурного розвитку, ліквідацією в кінці 1930-х років Інституту української наукової мови, репресіями щодо українських мовознавців, нищенням української наукової школи з термінології, вилученням з вільного доступу українських словників. Відновлення термінографічних студій починається з кінця 1950-х років, що пов'язане з діяльністю Словникової комісії Академії наук України. Однак словники зі спеціальної лексики – видання поодинокі. В. Гейченко, О. Жмудський, П. Кузьменко, Є. Майборода уклали перекладний російсько-український фізичний словник на 16000 термінів (Київ, 1959), І. Біленко – тлумачний фізичний словник (Київ, 1979). У 1959 році було укладено й перший повоєнний російсько-український словник з хімії на 6000 термінів (автори Є. Некряч, Ю. Назаренко, В. Чернецький).

Активний розвиток техніки і технологій у багатьох галузях, зокрема хімії і хімічних технологій, формував інформаційні потреби в уніфікації поняттєво-термінологічного апарату, що й знайшло свій вияв у стійкій тенденції до укладання тлумачних словників і довідників з фізики та хімії. У цей час було створено 4 довідники із спеціальних знань, авторами яких були О. Астахов, А. Гончаров, М. Корнілов, М. Шульга. Подих епохи відтворює довідник з астрономії і космонавтики С. Селешнікова (Київ, 1968).

II етап. Протягом 1990–2010-х років спостерігаємо вибух термінографічної діяльності, що пов'язане зі здобуттям Україною незалежності, наданням українській мові статусу державної. Для межових десятиліть ХХ і ХХІ століть властиве вагоме поживлення термінологічної, термінографічної роботи. З'являється значна кількість словників, енциклопедій, довідників, монографій, навчальних посібників, відбуваються захисти дисертаційних робіт з питань фізичної і хімічної термінології. Панівною є тенденція кодифікувати терміни, що опирається на системні можливості української мови.

У 1990–2010-х роках фізична і хімічна термінографія поповнилася на 30 перекладних, 36 тлумачних словників (у т.ч. тлумачно-перекладні словники, довідники), 4 енциклопедії (у т.ч. енциклопедичні словники). Активна термінографічна робота розгортається у суголосі із провадженням широких наукових досліджень: із проблематики фізичної і хімічної термінології захищено 9 дисертацій, опубліковано 2 монографії. Результати наукових досліджень адаптують до вимог загальних і фахових компетентностей і використовують в навчальному процесі: опубліковано 8 навчальних посібників для оволодіння фаховою фізичною і хімічною термінологією.

Запровадження в університетах викладання дисциплін українською мовою активізувало створення галузевих навчальних словників та посібників для викладачів, студентів, учнів ліцеїв і гімназій. Видання навчальних галузевих словників з різних сфер знань, зокрема з природничих наук – математики, фізики, геології, екології, хімії – характерна ознака сучасної наукової комунікації. На основі фахових словників укладають навчальні перекладні і тлумачні словники, розраховані на студентів, яким потрібно опанувати базову термінологію, тобто найважливіші терміни і словосполучення певної галузі. Завдання таких лексикографічних праць – ознайомити студента з галузевою термінологією і допомогти йому зрозуміти зміст конкретного матеріалу. У Вінницькому політехнічному інституті укладено «Короткий російсько-український словник основних термінів з курсу фізики для слухачів підготовчого відділення» (Є. Сташевський; Вінниця, 1993). У Донбаській національній академії будівництва та архітектури створено «Російсько-український, українсько-російський словник з хімії» (Р. Назар, М. Венськовський, Л. Лещенко; Макіївка, 2006). Значна частина словників призначена, зокрема, й для використання в навчальному процесі і має статус навчальних посібників.

За способом опису лексичного значення слова виділяємо перекладні, тлумачні (тлумачно-перекладні) словники, довідники, енциклопедії.

Серед *перекладних словників* із спеціальної фізичної і хімічної лексики знаходимо вагомий частки двомовних та багатомовних лексиконів (табл. 2).

Таблиця 2

Перекладні словники з фізики та хімії

Роки	Двомовні словники			Тримовні словники			Чотиримовні словники		
	УР, РУ	УА, АУ	УФ, ФУ	УРА	УНР	УФР	УАНР	УАФІ	УАПР
1950-і	2								
1960-і									
1970-і									
1980-і									
1990-і	10	1		3	1		1		
2000-і	4	4	1	1					1
2010-і				1		1		1	
Разом	16	5	1	5	1	1	1	1	1

Протягом 1990–2010-х років видано 20 двомовних словників, що становить переважну більшість серед перекладних лексиконів. Вихідними мовами перекладу здебільшого є російська (10 словників), англійська (1 словник), французька (1 словник), що пояснюємо практичними потребами перекладацької роботи, наприклад, «Французько-український навчальний словник з хімії» на 8000 слів (автор В. Мотрук, Ужгород, 2000).

Однак звертаємо увагу на словники, де реєстровий ряд формують українські терміни, а тому описують лексичні і семантичні особливості національної термінології. Так, в Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича укладено «Українсько-англійський словник-мінімум хімічних термінів» (автор О. Красічинська, Чернівці, 2000). Помітним явищем є паралельні словники з двома термінологічними рядами різними вихідними мовами. В. Рафалюк, О. Ловягін уклали «Англо-український і українсько-англійський словник з аналітичної хімії» (Севастополь, Донецьк, 2002). О. Кочерга, Є. Мейнарович уклали «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки)» на 150 000 слів у 2-х томах, перший з яких становить англійсько-українську частину, а другий – українсько-англійську (Вінниця, 2010).

Укладання багатомовних словників вимагає консолідації потужних зусиль філологів, які досконало володіють кількома мовами, і фахівців у певній галузі. Серед 7 тримовних словників найбільш поширеними є словники, в яких поєднуються в різних комбінаціях терміни-відповідники українською, англійською і російською мовами. Науковці Харківського

національного економічного університету О. Біла, К. Катрунов уклали «Українсько-російсько-англійський словник основних фізичних термінів» (Харків, 2012). Серед тримовних лексикографічних праць є й словники із французькою, німецькою мовами: «Французько-українсько-російський словник. Хімія. Хімічна технологія» (укладач В. Горlach, Київ, 2012); «Німецько-російсько-український словник» (укладачі М. Корнілов, К. Сич; Київ, 1993). Унікальний чотиримовний словник «Українсько-англійсько-німецько-російський словник фізичної лексики» (Київ, 1996) виник як результат співпраці професорів В. Козирського і В. Шендеровського, які представляють термінологічні школи Національного університету біоресурсів і природокористування України та Інституту фізики НАН України. Термінологічну школу Національного університету «Львівська політехніка» репрезентують авторські колективи: науковці М. Братичак, М. Гагін, О. Лазорко, уклавши «Англо-польсько-російсько-український словник з хімії (Львів, 2005); І. Зачек, І. Лопатинський, Н. Муқан, М. Волошин, І. Мороз, М. Бабкіна, І. Цимбалістий, створивши «Українсько-англійсько-французько-іспанський фізичний словник» (Львів, 2015).

Протягом 1990-2010-х років укладено 40 лексикографічних праць довідково-енциклопедичного типу, до якого належать тлумачні, тлумачно-перекладні словники, довідники, енциклопедії. Тлумачні словники широко використовують в навчальному процесі як в середній, так і у вищій школі. Ці чинники спричинили й утвердили тенденцію до переважання лексикографічних праць довідково-

енциклопедичного типу над перекладними, що сприяє вирішенню одного із ключових завдань сучасного термінознавства – уніфікацію поняттєво-термінологічного апарату. Наприклад, «Фізичний тлумачний словник» на 6644 статті (М. Вакуленко, О. Вакуленко; Київ, 2008); «Основні біохімічні поняття, визначення і терміни» (Ф. Лазаренко, Л. Бочко; Київ, 1993).

Тлумачно-перекладні словники з фізичної і хімічної термінології – нечисленні, очевидно, зважаючи на складність комплексу завдань, які необхідно розв'язати для унормування та уніфікації, гармонізації термінологічного і поняттєвого апарату. Науковці Інституту фізико-органічної хімії та вуглехімії імені Л.М. Литвиненка НАН України Й. Опейда, О. Швайка уклали «Тлумачний термінологічний словник з органічної та фізико-органічної хімії», в якому наведено три ряди відповідників: українською, російською, англійською мовами (Київ, 1997). А. Николенко – автор «Російсько-українсько-англійського тлумачного словника з хімії» обсягом понад 1600 термінів (Харків, 1999).

Фізика і хімія – науки, які оперують спеціальними фізичними законами, спеціальною номенклатурою на позначення хімічних елементів, органічних сполук. У сукупності із поняттями та, власне, термінами, які номінують цю поняттєву базу, вони формують розгорнуті термінологічні системи. *Довідкові видання* із фізики і хімії доволі поширені. Назвемо окремі із них: «Сучасна термінологія і номенклатура органічних сполук» (автори В. Толмачова, О. Ковтун, М. Корнілов, О. Гордієнко, С. Василенко; Тернопіль, 2008); «Основи сучасної української хімічної термінології та номенклатури» (Б. Гуцуляк, Т. Татарчук, Г. Сіренко; Івано-Франківськ, 2009); «Фізика. Визначення. Закони. Формули» (С. Усатенко; Київ, 2017).

Цікавий зріз наукових знань розкривають *енциклопедичні праці*, які є доволі різномітними за своїм цільовим і читачьким призначенням. Тут є академічні видання: «Астрономічний енциклопедичний словник», створений у співпраці науковців І. Климишин, А. Корсун, які представляють Львівський національний університет імені Івана Франка і Головну астрономічну обсерваторію НАН України (Львів, 2003). Особливу цінність для фахівців становлять вузькогалузеві видання: «Енциклопедія термометрії» обсягом близько 800 термінів, яку створив колектив науковців Національного університету «Львівська політехніка» – Я. Луцик, Л. Буняк, Ю. Рудавський, Б. Стадник (Львів, 2003).

Вийшли в світ і видання, призначені для навчального процесу, для поглиблення знань про навколишній світ: «Енциклопедичний довідник у таблицях. Фізика. Хімія. Біологія» (Т. Заведя, С. Іваниця, М. Матвєєва; Донецьк, 2012); «Енциклопедія цікавих фізичних фактів» (І. Корсун; Тернопіль, 2013).

За широтою охоплення термінологічної лексики УТП з фізики і хімії можна градувати на універсальні, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві, індивідуально-авторські словники.

Фізична і хімічна спеціальна лексика є органічним компонентом *універсальних словників*. У 3 томі академічної праці – «Російсько-українському словнику наукової термінології», створеному в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні, вміщено терміни математики, фізики, техніки, наук про Землю та Космос (Київ, 1994). *Багатогалузеві словники* охоплюють термінологію декількох споріднених галузей. До цього типу словників можна віднести «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки)», до якого увійшло близько 150 000 термінів (О. Кочерга, Є. Мейнарович; Вінниця, 2010).

Галузеві словники охоплюють термінологію певної галузі, зокрема фізики і хімії. Однак на прикладі термінологій цих галузей можна простежити інтеграційні наукові процеси, коли відбувається зрощення, взаємопроникнення поняттєво-термінологічного апарату суміжних наук. Кодифікованим свідченням цих процесів є словники: «Тлумачний довідник із фізичної хімії» (О. Белобородова, Б. Єременко, М. Корнілов; Київ, 2013); «Сучасний термінологічний словник з радіофізики» (Н. Галич; Київ, 2006); «Російсько-український словник термінів з фізичної та колоїдної хімії» (В. Єзіков; Херсон, 1994).

Вузькогалузеві словники охоплюють окремі сегменти спеціальної лексики: словники з прикладної фізики, радіофізики, інженерної електрофізики, термометрії, термінів опору матеріалів, а також з мінералогії, фізичної та колоїдної хімії, біохімії, хімічної кінетики, органічної та фізико-органічної хімії, металознавства, корисних копалин, біологічного азоту. Хотілося б виділити праці: «Тлумачний термінологічний словник з хімічної кінетики», створений в Донецькому національному університеті, Інституті фізико-органічної хімії та вуглехімії ім. Л. М. Литвиненка (Й. Опейда; Донецьк, 2003); «Українсько-англійський словник природничих термінів із префіксом не-», створений в Інституті теоретичної фізики імені

М.М. Боголюбова (О. Кочерга О., Є. Мейнарович (Київ, 2000).

До цієї групи словників належить унікальний словник, який розкриває *індивідуально-авторське використання* термінологічно-поняттєвого апарату. У Київському університеті імені Тараса Шевченка термінологи М. Корнілов і К. Сич створили «Німецько-російсько-український словник» як посібник для користування хімічним довідником «Бейльштейн» («Beilsteins Handbuch der Organischen Chemie»); «Гмелін» (Gmelin-Krauts Handbuch der anorganischen Chemie), в якому опрацьовано понад 80 термінів (Київ, 1993).

За структурою видань УТП з фізичної і хімічної спеціальної лексики поділяють на одностомні і багатостомні. *Одностомні видання* становлять переважну більшість термінологічних словників. *Багатостомні видання* – нечисленні. До них належить «Англо-українсько-російський словник з хімії» у 2-томах (М. Корнілов; Київ, 1994). Фундаментальну працю – довідник «Фізика» у 3 томах укладено в Національному авіаційному університеті (С. Усатенко; Київ, 2004–2005). Кожен із томів висвітлює розділ фізики: т. 1. Механіка. Молекулярна фізика. Термодинаміка; т. 2. Електродинаміка; т. 3. Хвилі. Оптика. Квантова фізика. Атомна та ядерна фізика.

За первинністю виходу в світ УТП з фізичної і хімічної спеціальної лексики поділяють на оригінальні і передруки. Термінологічні словники 1990–2010-х років – переважно сучасні оригінальні лексикографічні праці.

У 1990-х роках Інститут української мови, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України готують *репринтні перевидання* визначних словників минулого в серіях «Словникова спадщина України», «Українська граматична класика» у Видавничому домі Дмитра Бураго. Вийшла у світ низка репринтів із видань 1920-х років, які складають золотий фонд українського термінознавства. Це пам'ятні загальномовні словники: «Норми української літературної мови» О. Синявського (репринт із вид. 1931 р.), «Українсько-російський словник» А Ніковського (репринт із вид. 1926 р.), «Словник української мови» у 3-х томах за редакцією акад. С. Єфремова, А. Ніковського, упорядженням Б. Грінченка (репринт із вид. 1927, 1928 рр.), «Російсько-український словник» у 4-х томах за редакцією акад. А. Кримського, акад. С. Єфремова (репринт із вид. 1924–1933 рр.). До серії «Словникова спадщина України» увійшов й історичний словник «Український

лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.» в 3-х томах. У 1993 та 2018 роках опубліковано репринтне видання 1930 року «Словник ділової мови» М. Дорошенка, М. Станіславського, В. Страшкевича. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України відтворило видання 1923 року «Словник хемичної термінології» О. Курило (Київ, 2008), видання 1932 року «Словник фізичної термінології» В. Фаворського (Київ, 2009). Перевидано й словники, які містять споріднену із фізикою і хімією спеціальну лексику: «Словник технічної термінології» І. Шелудька, Т. Садовського (репринт із вид. 1928 р.), тритомний «Словник математичної термінології» Ф. Калиновича (репринт із вид. 1925, 1926, 1931 рр.), в якому відображено термінологію математики, теоретичної механіки, астрономічну термінологію й номенклатуру (останні укладені разом з Г. Холодним). Здійснено й перевидання «Російсько-українського словника з теплотехніки та газотехніки» на 32000 термінів І. Шелудька (репринт видання 1962 р.), «Російсько-українського словника з машинознавства та загального машинобудування» на 16000 термінів В. Хільчевського, В. Шашлова (репринт видання 1962 р.). Дослідження та лексикографічне опрацювання мовних надбань минулого інтегрує цей шар термінологічної лексики в сучасні комунікаційні та соціальні процеси, під час яких відбувається зміна якісних синхронних характеристик суспільного наукового дискурсу.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в статті встановлено системний характер українських термінографічних праць з фізики і хімії, створених протягом 1990–2010-х років і призначених для задоволення інформаційних потреб фахівців у сучасному поняттєво-термінологічному апараті.

Висновки. Протягом 1990–2010-х років українські термінографічні праці з фізики і хімії сформували розгалужену систему довідкових видань, які призначені задовольнити інформаційні потреби фахівців щодо сучасного поняттєво-термінологічного апарату. Позитивна динаміка системи УТП дозволяє їх градувати за різними класифікаційними ознаками: за способом опису лексичного значення слова (перекладні і тлумачні словники, довідники, енциклопедії); за широтою охоплення термінологічної лексики (універсальні, галузеві, вузькогалузеві словники, словники індивідуально-авторських термінів); за структурою видань (одностомні, багатостомні); за первинністю виходу в світ (оригінальні лексикографічні праці, репринтні перевидання).

Термінографічні праці, а особливо тлумачні словники широко використовують в навчальному процесі як в середній, так і у вищій школі. Ці чинники спричинили й утвердили тенденцію до переважання лексикографічних праць довідково-енциклопедичного типу над перекладними, що сприяє вирішенню одного із ключових завдань сучасного термінознавства – уніфікацію поняттєво-термінологічного апарату. Термінологічна лексика, опрацьована під час

сучасних термінографічних процесів, стає компонентом глобального національного ідеалу, який виконує функцію генератора ідей щодо суспільного розвитку. Наукова увага, дослідження і перевидання термінологічних здобутків минулого засвідчує єдність аксіологічних, науково-технічних, світоглядних, політичних, духовних смислів, які перебувають між собою в нерозривному діалектичному зв'язку, мають історичну тяглість і зумовленість.

Список використаних джерел

1. Бондарець О. В., Булавін В. І., Дубічинський В. В., Некрасов О. П., Павлова Г. Д., Терещенко Л. Я. Посібник з хімічного термінознавства : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2003. 112 с.
2. Бондарець О. В., Терещенко Л. Я., Булавін В. І., Гордієнко О. В., Дубічинський В. В. Хімічне термінознавство : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2006. 219 с.
3. Богуш (Андрусішин) О. М. Українська астрономічна термінологія кінця ХІХ – першої третини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2015. 23 с.
4. Василенко Ф. І., Василенко І. Ф., Черновол М. І., Солових Є. К., Грабенко В. К. Основи конструювання та прикладна механіка. Багатомовна термінологія : навчальний посібник. Кіровоград, 2001. 315 с.
5. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології (на матеріалі спеціалізованих видань 90-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 198 с.
6. Комова М. В. Українська термінографія (1948-2002) : бібліограф. покажчик. Львів : Ліга-Прес, 2003. 112 с.
7. Комова М. В., Кочан І. М. Наукові дослідження з українського термінознавства : навчальний посібник. Львів : Тріада-Плюс, 2020. 144 с.
8. Куйбіда В. В. Розвиток природознавства на теренах України в ХVІІ – на початку ХХІ ст. : витоки, еволюція народної і наукової термінології : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2012. 49 с.
9. Микульчик Р. Б. Прізвищеві та відпрізвищеві терміни в мові української фізичної термінової системи : особливості структури та функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 23 с.
10. Наконечна Г. В. Формування і розвиток української хімічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1994. 18 с.
11. Орлова Т. М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 20 с.
12. Пилецкий В. И. Соотношение национального и интернационального в словообразовательной структуре украинских физических терминов : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 1986. 24 с.
13. Пилипчук Д. Словники української мови : 1596-2018 : бібліограф. покажчик. Київ : ВЦ «Просвіта», 2020. 1072 с.
14. Процик І. Р. Українська фізична термінологія другої половини ХІХ- першої третини ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 1999. 223 с.
15. Процик І. Р. Українська фізична термінологія на зламі століть : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 177 с.
16. Соломахін А. Ф. Структура, функціонування та розвиток астрономічної термінології в українській мові (ІІ половина ХХ – початку ХХІ століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2015. 20 с.
17. Суховєєв В. В., Лукашова Н. І., Сенченко Г. Г. Сучасна українська хімічна номенклатура та термінологія. Ч. 1. Основні класи неорганічних сполук. Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2000. 48 с.
18. Толмачова В. С., Ковтун О. М., Гордієнко О. В., Корнілов М. Ю., Василенко С. В. Сучасна термінологія і номенклатура органічних сполук. Київ : Вид. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 168 с.
19. Толмачова В. С., Ковтун О. М., Гордієнко О. В., Корнілов М. Ю., Василенко С. В. Сучасна

термінологія і номенклатура органічних сполук : навч.-метод. посібник. Вид. 2-е, виправл. і переробл. Тернопіль : Навч. книга-Богдан, 2008. 176 с.

20. Цимбал Н. А. Сучасна українська термінологія органічної хімії : монографія. Умань : РВЦ «Софія», 2007. 135 с.

21. Цимбал Н. А. Формування української термінології органічної хімії в 90-ті рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 19 с.

22. Цимбал Н. А. Українське хімічне термінознавство : навчальний посібник. Умань, 2012. 121 с.

23. Цимбал Н. А. Українське хімічне термінознавство : навч. посіб. Вид. 2-е, виправл. і переробл. Умань, 2015. 176 с.

References

1. Bondarets, O.V., Bulavin, V.I., Dubichynskiy, V.V., Nekrasov, O.P., Pavlova, H.D., Tereshchenko, L.Ya. (2003). Handbook of Chemical Terminology : navchalniy posibnik. Kharkiv : NTU «KhPI». [in Ukrainian].

2. Bondarets, O.V., Tereshchenko, L.Ya., Bulavin, V.I., Hordiienko, O.V., Dubichynskiy, V.V. (2006). Chemical terminology : navchalniy posibnik. Kharkiv : NTU «KhPI». [in Ukrainian].

3. Bohush (Andrusyshyn), O.M. (2015). Ukrainian astronomical terminology of the end of the 19th century - the first third of the 20th century : Extended abstract of candidate's thesis. Lutsk. [in Ukrainian].

4. Vasylenko, F.I., Vasylenko, I.F., Chernovol, M.I., Solovykh, Ye.K., Hrabenko, V.K. (2001). Fundamentals of design and applied mechanics. Multilingual terminology : navchalniy posibnik. Kirovohrad. [in Ukrainian].

5. Volkova, I.V. (2002). Lexical and semantic characteristics of modern Ukrainian physical terminology (based on specialized publications of the 90s of the twentieth century): Candidate's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Komova, M.V. (2003). Ukrainian terminography (1948-2002) : bibliografichniy pokazhchik. Lviv: Liha-Pres. [in Ukrainian].

7. Komova, M.V., Kochan I.M. (2020). Scientific research in Ukrainian terminology : navchalniy posibnik. Lviv, Triada-Plius. [in Ukrainian].

8. Kuibida, V.V. (2012). The development of natural science in Ukraine in the seventeenth - early twenty-first century: origins, evolution of folk and scientific terminology: Extended abstract of Doctor's thesis. Pereiaslav-Khmelnitskyi. [in Ukrainian].

9. Mykulchyk, R.B. (2016). Surname terms in the language of the Ukrainian physical term system: features of structure and functioning : Extended abstract of candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].

10. Nakonechna, H.V. (1994). Formation and development of Ukrainian chemical terminology: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

11. Orlova, T.M. (1999). Semantic structure and linguistic and stylistic possibilities of movement names in the modern Ukrainian language: Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

12. Pyletsyky, V.Y. (1986). The ratio of national and international in the word-formation structure of Ukrainian physical terms: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Russian].

13. Pylypchuk, D. (2020). Dictionaries of the Ukrainian language: 1596- 2018 : bibliografichniy pokazhchik. Kyiv: VTs «Prosvita». [in Ukrainian].

14. Protsyk, I.R. (1999). Ukrainian physical terminology of the second half of the XIX-first third of the XX century: Candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].

15. Protsyk, I.R. (2004). Ukrainian physical terminology at the turn of the century: monohrafiia. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I.Franka [in Ukrainian].

16. Solomakhin, A.F. (2015). Structure, functioning and development of astronomical terminology in the Ukrainian language (second half of the XX - early XXI centuries) : Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Sukhovieiev, V.V., Lukashova, N.I., Senchenko, H.H. (2000). Modern Ukrainian chemical nomenclature and terminology. Part 1. The main classes of inorganic compounds. Nizhyn: NDPU im. M.Hoholia. [in Ukrainian].

18. Tolmachova, V.S., Kovtun, O.M., Hordiienko, O.V., Kornilov, M.Yu., Vasylenko, S.V. (2007). Modern terminology and nomenclature of organic compounds. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

19. Tolmachova, V.S., Kovtun, O.M., Hordiienko, O.V., Kornilov, M.Yu., Vasylenko, S.V. (2008). Modern terminology and nomenclature of organic compounds: navch.-metod. posibnik. Ternopil: Navch. knyha – Bohdan [in Ukrainian].
20. Tsymbal, N.A. (2007). Modern Ukrainian terminology of organic chemistry : monohrafiia. Uman : RVTs «Sofiiia» [in Ukrainian].
21. Tsymbal, N.A. (2001). Formation of Ukrainian terminology of organic chemistry in the 90s of the twentieth century : Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Tsymbal, N.A. (2012). Ukrainian chemical terminology : navchalnyi posibnik. Uman : Uman. derzh. pedahoh. un-t im. Pavla Tychyny. [in Ukrainian]
23. Tsymbal, N.A. (2015). Ukrainian chemical terminology : navchalnyi posibnik. Uman : Uman. derzh. pedahoh. un-t im. Pavla Tychyny. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.12.2021
Отримано після доопрацювання 16.01.2022
Прийнято до друку 24.01.2022

УДК 316

Цитування:

Зіменко О. Є. Феномен інформаційного впливу у науковому середовищі: теорії, дефініції. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 90–97.

Zimenko O. (2022). The phenomenon of informational influence in the scientific environment: theories, definitions. *Library science. Record Studies. Informology*. 1, 90–97 [in Ukrainian].

Зіменко Олександр Євгенович
аспірант кафедри інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Харківської державної академії культури
<https://orcid.org/0000-0001-6979-2569>
asp_zimenko_oleksandr@xdak.ukr.education

ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ У НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТЕОРІЇ, ДЕФІНІЦІЇ

Мета роботи. У статті розглядаються підходи до вивчення інформаційного впливу. Досліджуються основні концепції та розуміння інформаційного впливу. Визначаються ознаки, складові та особливості інформаційного впливу в сучасному світі. Аналізуються різні точки зору щодо вивчення феномену інформаційного впливу провідних українських та світових вчених, розглядаються дефініції та аспекти вивчення феномену у різних наукових галузях. Виділення позитивного та негативного підходу до вивчення інформаційного впливу. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні компаративного аналізу, історико-логічного методу та синтезу. **Наукова новизна** роботи полягає в аналізі ґрунтовних публікацій з теми інформаційного впливу, а також висвітленні основних наукових точок зору стосовно цього феномену та різних аспектів вивчення феномену інформаційного впливу, у виокремленні дефініцій феномену серед низки наукових спеціальностей, у демонстрації спектру вивчення інформаційного впливу та актуальності цього вивчення, а також у виділенні позитивного та негативного підходів до вивчення феномену інформаційного впливу. **Висновки.** Інформаційний вплив з часом змінювався, і відповідно змінювалася його концепція. Втім, тривалий час ця тема є однією з найпоширеніших в сучасному світі. Нами висвітлені основні точки зору стосовно теорії та дефініцій інформаційного впливу у науковому середовищі, проаналізовані наукові публікації з цієї тематики, загалом виділено та проаналізовано спектр наукових точок зору стосовно інформаційного впливу. Інформаційний вплив – актуальне та